

Величко Є.О., Синьоокий С.В.

Унікальна косметична ложка з сарматського поховання Соколової могили: досвід реставрації

Стаття розповідає про досвід реставрації унікальної срібної ложки I ст. н.е., що була знайдена в похованні Соколова Могила: реставраційні заходи, використані методики, тощо.

Ключові слова: косметичне приладдя, римський час, сармати, реставрація.

У 1974 році Південно-Бугською експедицією Інституту Археології УРСР під керівництвом Г.Т. Ковпаненко було досліджено курган розташований на правому березі Південного Бугу, на захід від села Ковалівка Миколаївської області. Місцеві мешканці називали його «Соколова Могила». Курган було побудовано ще за доби епохи міді – бронзи, в ньому було виявлено 26 поховань різного часу, серед яких справжньою сенсацією стало сарматське жіноче поховання середини I ст.н.е., яке на диво виявилось не пограбованим – через 900 років, в X ст., в цьому ж місці печеніги поховали дівчинку – її скелет лежав буквально на кілька сантиметрів вище.

Жінка 45-50 років була похована в ошатному одязі, з великою кількістю ювелірних прикрас, срібним посудом, амулетами, тощо. Все це свідчило про її високе становище та особливе положення в суспільстві.

Серед поховального інвентаря також був цілий комплект туалетного приладдя та косметики: рум'яна, гагатовий флакон з залишками ароматичних речовин, кістяний гребінь, бронзове дзеркало зі срібною ручкою, бронзовий пінцет, два унікальних опахала з тонкої червоної шкіри, китайська мармурова ступка з ручками у вигляді фігурок зайців, три алебастрові флакони, срібна ложка, що скоріш за все використовувалась для змішування рум'ян.

Саме про цю косметичну ложку і піде мова. Вона, разом з іншим косметичним приладдям знаходилась в повстяній сумочці яскравого малинового кольору [Ковпаненко, 1986, с. 25].

Ложка виготовлена зі срібла, має овальний черпак. Ручка, квадратна в розрізі, в місці з'єднання з черпаком вигнута під кутом. На місці вигину, знизу та зверху – дві поперечні вирізьблені лінії. Аналогічна поздовжня лінія нанесена і на зовнішньому боці вигнутої частини. Кінчик ручки прикрашено стилізованим зображенням голівки змії. На зовнішньому боці черпака – стилізоване зображення «дерева життя», нанесене позо-

лотою. Загальна довжина ложки – 160 мм, розміри черпака – 55 x 42 мм. Більшість дослідників вважає, що подібні ложечки призначалися для розтирання і змішування фарб [Смирнов, 1964, с. 161].

Косметичні ложечки у сарматів відомі ще з савроматського [Смирнов, 1964, с. 160] часу. Найбільш рання знахідка – кістяна ложка з поховання VI ст. до н. е. біля хут. Ново-Олександрівка (курган 7, поховання 8).

Вже в середньосарматську епоху у похованнях сарматської еліти (Піщаний, Косіка, Кобяково, Ногайчик) зустрічаються металеві ложки. Однак, якщо говорити про сарматські пам'ятки Північного Причорномор'я – це поодинокі випадки. Лише в Ногайчинському кургані було знайдено 2 срібні ложки з черпаками еліпсоїдної форми та ручками у вигляді вигнутого стрижня з фігурним закінченням [Зайцев, Мордвинцева, 2003, с. 79].

Саме для знахідок цього періоду (I ст. до н.е. – I ст. н.е), до якого відноситься і ложка з Соколової могили, характерною є прикраса кінчика ручки у вигляді голівок тварин чи птахів [Мордвинцева, Трейстер, 2007, с. 47]. Їх місцезнаходження *in situ* у похованнях, разом з косметичним інвентарем, дозволяє припускати, що вони використовувалися, скоріш за все, саме як косметичне приладдя, а не як столові прибори. Як відзначив М.Ю. Трейстер та В.І. Мордвинцева, ложки з сарматських поховань відрізняються за формою від ложок елліністичного часу та римських лігул і кохлеарів, які відомі за синхронними матеріалами античних полісів, що натякає на продовження традицій їх виготовлення з савроматських часів. Тож, більшість срібних ложок сарматського часу I ст. до н.е. – II-III ст. н.е. відносяться, скоріш за все, до місцевих виробів [Мордвинцева, Трейстер, 2007, с. 47].

До Музею історичних коштовностей України ложка потрапила разом з усім інвентарем з Соколової Могили у 1979 р.

На момент передачі експонату на реставрацію стан його збереженості поганий – загальні забруднення, сульфідна плівка, черпак фрагментований і відламаний від ручки. Дрібні фрагменти були дубльовані на полімерній плівці (денітроцелюлоза?) та клеї, який вже втратив свої властивості (нажаль коли саме це було зроблено з'ясувати не вдалось).

Позолота була зроблена виключно методом дифузійного золочення, як це робилося в античному світі до винайдення вогневого методу (Oddy et al. 1981; Eluère 1989).

Що стосується стану срібла – вже почався процес окрихчування металу, спричинений між- та транскристалічною корозією; що часто зустрічається у срібних виробів античного часу. Місце стиковки позолоти і срібла це призвело до локального відшарування і часткової до втрати позолоти .

Погана збереженість експонату та його крихкість були відмічені в звіті та під час публікації комплексу в 1986 році [Ковпаненко, 1986, с. 85].

Враховуючи загальний стан збереженості експонату було вирішено провести наступні реставраційні заходи:

1. Усунути загальні забруднення.
2. Провести розклеювання та видалити залишки клею.
3. Стабілізувати і укріпити мінералізований метал.
4. Підібрати та склеїти фрагменти.
5. Поповнити втрати.
6. Повести загальну консервацію.
7. Закріпити на нову експозиційну основу.

Загальні забруднення видалялись в теплій проточній воді з використанням ПАР та м'якого щетинного пензля. Для зняття сульфідної плівки з поверхні металу було застосовано розчин тіосечовини (тіосечовина – 80г/л, ортофосфорна к-та – 10-15г/л, ПАР (емульгатор) – 5-10г/л, етанол – 60г/л, вода дистильована – до 1л).

Після цього поверхню було нейтралізовано 1% - водним розчином кальцинованої соди з наступною промивкою та просушкою (t-40°c)

Залишки попередньої дублюючої основи видалялись за допомогою технічного фену (t-50°c), а клею - численними ацетоновими компресами.

Самою важливою та довготривалою частиною реставрації була стабілізація та укріплення мінералізованого металу. Вона робилася в 2 етапи:

а) обробка інгібітором корозії проводилась тампонним методом з нанесенням 1% розчину бензотріазолу в етиловому спирті, з наступною просушкою при кімнатній температурі.

б) закріплююче просочення проводилось полімером Paraloid-B72 (3%) (B-72 – 3%, ацетон – 67%, ксилол – 30%).

Потім, під мікроскопом, фрагментовані частини ретельно підбиралися один до одного. Склейка проводилась за допомогою 10% розчину Paraloid-B-72 на дублюючу основу (мікалентний папір). Під місця розривів, тріщини та втрати металу також була підведена дублююча основа.

Загальна консервація проводилась синтетичним мікрокристалічним воском (віск ПВ150 – 3%, уайт-спірит – 97%). Після висихання залишки консерванта видалялись м'якою тканиною, поверхня предметів розполіровувалась щетинним пензлем.

Для експонування та кращої збереженості експонату була виготовлена спеціальна підставка, що фіксує та розподіляє вагу предмета, зводячи

до мінімуму додаткове навантаження в місцях розривів та деформації.

Після завершення реставраційних робіт ложка вперше за всю свою історію була виставлена в експозицію МІКУ (зал 4а, вітрина 5), доповнивши розділ присвячений саме похованню жриці з Соколової Могили.

Література

Зайцев Ю.П., Мордвинцева В.И. “Ногайчинский” курган в степном Крыму // Вестник древней истории. – 2003. – № 3. – С. 61-99.

Ковпаненко Г.Т. Сарматское погребение I в. н.э. на Южном Буге. – К., 1986. – 152 с.

Мордвинцева В.И., Трейстер М.Ю. Произведения торевтики и ювелирного искусства в Северном Причерноморье (II в. до н.э. – II в. н.э.). – Симферополь–Бонн. – 2007.

Смирнов К. Ф. Савроматы. Ранняя история и культура сарматов. – М., 1964. – 380 с.

Eluère, C. Secrets of ancient gold.- Giun-Düdingen, 1989.

Oddy, W.A., LaNiece, S., Curtis, J.E., Meeks, N.D. Diffusion-bonding as a method of gilding in antiquity, MASCA Journal. – 1981. – № 1(8). – P. 239-241.

